

MUSTAFA II

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât, 1656-1704* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 502-503, 517-837; P. Rycout, *The History of Turks Beginning with the Year 1679*, London 1700, s. 522-523, 539, 540, 542, 553 vd.; D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1980, III, 242-317; Silâhdar, *Nusretname* (haz. Mehmet Topal, doktora tezi, 2001), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-629, 657-658; Nazmîzâde Murtaza Efendi, *Târih-i Seferü'l-Basra* (nşr. Vahid Çabuk, TED, sy. 15 [1997] içinde), s. 326-380; a.mlf., *İcmâl-i Sefer-i Nehr-i Ziyâb*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2064; P. Lucas, *Voyages du sieur Paul Lucas au Levant*, Paris 1704, II, 239-243, 267 vd., 314 vd., 390-409; A. de la Motraye, *Travels*, London 1732, I, 209, 218 vd., 230-248, 253; E. D. Chishull, *Türkiye Gezi-si ve İngiltere'ye Dönüş* (trc. Bahattin Orhon), İstanbul 1993, tür.yer.; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, II-III, tür.yer.; Râşid, *Târih*, I, 71; II, 293 vd., 377 vd., 383-384, 403-416, 418-420, 422 vd., 433-438, 487 vd., 509-518, 525 vd.; III, 8 vd., 116-119; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 58-63; Ahmed Hasib, *Ravzatü'l-küberâ* (nşr. Mesut Aydınler), Ankara 2003, tür.yer.; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 539; Tayyazâde Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1293, IV, 65-66; Hammer, *HEO*, XII, tür.yer.; Zinkeisen, *Geschichte*, V, 152-159, 178 vd., 187-195, 200-209, 210-217, 227-236; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1911, V, 269-272, 276-285, 286 vd.; Necati Tacan, *Eski Osmanlı Seferlerinden Niş-Belgrad-Salankamen-Peter-varadin-Lugoş-Temeşvar Kuşatma ve Meydan Muharebeleri 1690-1696 (1101-1108)*, İstanbul 1939, s. 86-90, 94-105; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 555-595; IV/1, s. 1-46; Nuri Pere, *Osmanlılarda Mâdenî Paralar*, İstanbul 1968, s. 185-187, IV, 30-31; Danişmend, *Kronoloji*², III, 477-489; IV, 1-2; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 73-79; Rifaat Ali Abou-el-Haj, *The 1703 Rebellion and the Structure of Ottoman Politics*, İstanbul 1984; a.mlf., "The Narcissism of Mustafa II (1695-1703): a Psychohistorical Study", *St.I*, XL (1974), s. 115-131; A. D. Alderson, *Bütün Yönleriyle Osmanlı Hanedanı* (trc. Şefaettin Severcan), İstanbul, ts. (Yeni Şafak), s. 263, 330; H. G. Majer, "The Harem of Mustafa II, 1695-1703 (Turkish Sultan)", *Osm.Ar.*, XII (1992), s. 431-444; Cengiz Orhonlu, "Mustafa II", *İA*, VIII, 695-700; J. H. Kramers, "Mustafa II", *EP* (Fr.), VII, 708-709; Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'ası", *DİA*, X, 445-446; a.mlf., "Karlofça Antlaşması", a.e., XXIV, 504-507.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

MUSTAFA III

(مصطفى)

(ö. 1187/1774)

**Osmanlı padişahı
(1757-1774).**

14 Safer 1129'da (28 Ocak 1717) Edirne'de doğdu. Babası III. Ahmed, annesi Mihrîşah Emine Sultan'dır (bazı yerlerde yanlışlıkla Mihrimah olarak geçer, *Mufasal Osmanlı Tarihi*, V, 2552; *İA*, VIII, 700). Edirne Vak'ası (1703) neticesinde tahttan

indirilen II. Mustafa'nın, III. Ahmed'den sonra tahta çıkan oğulları I. Mahmud ve özellikle III. Osman devirlerine rastlayan şehzadelik dönemi, bu hükümdarların kendi çocukları olmamasına rağmen III. Ahmed'in oğullarına karşı olan düşmanca tavırlarından ötürü sıkıntılı ve hatta hayatî tehlikeler içinde geçti. Nitekim III. Osman'ın ortadan kaldırmak üzere girişimlerde bulunduğu bilinen Şehzade Mehmed Âni ve şüpheli bir şekilde muhtemelen zehirlenmiş olarak öldü (29 Rebülevvel 1170/22 Aralık 1756). Kendisinden birkaç gün büyük olan kardeşinin ölümü III. Mustafa'ya hükümdarlık yolunu açtı ve 16 Safer 1171 (30 Ekim 1757) Pazartesi günü tahta çıktı, 4 Kasım Perşembe günü kılıç alayı yapıldı. Cülûsun onuncu günü eşkinci ve emekliler dahil olmak üzere askere bahşiş dağıtıldı. Tahta çıkışı Petersburg, Viyana ve Berlin'e yollanan özel elçilik heyetleri vasıtasıyla resmen duyuruldu (Vâsif, I, 93 vd.).

III. Mustafa'nın ilk icraatı geniş kitleleri memnun edecek izler taşıyor. Mukâtaat ve zeâmet rûsûmunun affı ve yenilenmesi gereken berat harçlarının yarıya indirilmesi bu anlamdadır. Ardından hac yolunun güvenliğini tehdit eden gelişmelere son vermek üzere sert önlemler aldı, bilhassa kötü idare edilmekte olan Evkâf-ı Harameyn Mukâtaası'na düzen vermeye çalıştı. Bunların tâliplerine defterdar vasıtasıyla satılması kararlaştırılarak yolsuzluklara karışan Eski Saray Baltacı Ocağı'nı kaldırdı. Dârüssaâde ve Silâhdar ağalarının haslarını ilga etti. Böylece 1000 keseden fazla tasarruf sağlandı. Bu meblağ 1172'de (1759) 2000 keseye çıktı (a.g.e., I, 103, 147). Saray masraflarını kıstı. Ancak bu tedbirleri kendisini hasislik töhmeti altında bırakmıştır. Tasarruf ve hesabını bilme arzusu, döneminde defterdarlık kurumuna önem kazandırmıştır (Cevdet, I, 78).

Tahta çıktığında, 1739 Belgrad Antlaşması'ndan itibaren Avrupa yakasında barış dönemine giren devletin geniş coğrafyası içinde zaman âdeta durmuş gibidir. Osmanlı Devleti uzun barış devrinin de etkisiyle malî bir yeterlilik içinde görülmekteydi. Ancak bu dönem gerekli yenilenmelerin yapılmadığı kayıp yıllar olarak geçmiştir. Askerî sahada olduğu gibi ekonomik alanda da yapılanlar, meselâ III. Mustafa'nın kalitesiz fakat ucuz Avrupa mallarının iç pazarları doldurmasına karşı çıkması ve bunların yerli imalâtını önemsemesi genelde yasaklamalar dışında tutarlı bir ekonomik plandan yoksun kalmıştır. Yaşanan uzun barış ve istikrar belirli bir ik-

tisadî genişlemeye, özellikle Akdeniz üzerinden yapılan ticarete önemli artışlara ve malî şartlarda iyileşmelere yol açmakla beraber Rus savaşının patlamasıyla bunların hepsi süratle bozulmaya başlamıştır. Bu dönemde Anadolu ve Rumeli'nin merkezden uzak bölgelerinde idare yerel güçlerin (mütegalibe) elinde kalmıştır. Anadolu'da özellikle kapusuz Levendat eşkıyasının sebep olduğu huzursuzluklar ortadan kaldırılamadığından merkezî otoritenin buralardaki zafiyeti sürmüştür. Bulutkapan Ali Bey'in kendi idaresini kurduğu, III. Mustafa'nın yanında kendi adının da kazılı olduğu sikkeler bastırıldığı Mısır ve başta yine darphânesinde riyaller basılan Tunus olmak üzere Cezayir gibi Garp ocakları diye bilinen deniz aşırı uzak vilâyetlerde merkezden âdeta bağımsız olan yerel idareler kontrol altına alınamamıştır. Otuz bir eyalet, elli bir elviye, otuz altı üç tuğlu vezirlikten oluşan devlet (Şem'dânîzâde, II/A, s. 58-59), Aydınlanma dönemini yaşamakta ve büyük fikrî ve ekonomik değişim geçirmekte olan Avrupa'daki gelişmelerden tamamen uzak, hatta habersiz bir hayat sürmekteydi. Eski dönemleri aşan fikrî bir tekâmül gözlenmemekte, gelişen çevre şartları ve istikbalde bunun getireceği siyasî tehlikelerin hesabı yapılmamaktaydı. Tasarrufa özen gösterme-

III. Mustafa'yı bayram tahtında otururken gösteren bir minyatür (*Silsilenâme*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3109, vr. 26')

si, bakiye vergilerin toplanmasındaki hasasiyet ve uyguladığı müsâderelerle oluşan, zaman içinde biriktirmiş olduğu büyük hazineyi savaşıma kabiliyeti için yeterli gören III. Mustafa devleti yeniden yapılandıracak bir eğitim ve asabiyete sahip değildi. Bu bağlamda "Cihanşir" mahlasıyla yazdığı şiirlerinde de görüldüğü üzere devlet adamlarının yetersizliğinden ve iyi yetişmiş olanların azlığından şikâyet eder ve devletin eski gücüne kavuşturulmasını pek imkân dahilinde görmez. Askerî durumun, özellikle Yeniçeri Ocağı'nın düzeltilmesindeki zarureti idrak etmekle beraber bunun için ciddi bir girişimde bulunma cesaretini gösterememiş, bu konunun açılmasını bile tehlikeli saymıştır. Nitekim bir görüşme anında böyle bir zarureti ağızından kaçırdığı defterdar Hilmi Efendi'yi bunu başkalarına ifşa edebileceği tedirginliğiyle önce hemen azletmiş ve ardından idam ettirmiştir (Cevdet, I, 79). Askerî sahada yaptıkları Boğaz kalelerinin tahkimi, bazı yeni gemiler yapımı, Topthane ve Topçu Ocağı'nın islahı ve yeni toplar dökümüyle sınırlı kalmıştır. Askerî sahalardaki bu gibi işlerde Fransa'nın yardımlarından, dolayısıyla Baron de Tott'un teknik hizmetinden istifade etmiştir. Osmanlı - Rus Savaşı'nın (1768-1774) ortasında açılan (Ekim 1772) Topçu Mektebi ancak bir yıl kadar faaliyet gösterebilmiş, ölümünden kısa bir zaman önce kurulan (26 Şevval 1187 / 10 Ocak 1774) Sürat topçularının da savaşın gidişine bir etkisi olmamıştır. III. Mustafa, yeni toplarla yapılan atış denemelerine Şehzade Selim'i de yanına alarak katılmış ve tahta geçtiğinde topçulukla ilgili küçük bir eser yazacak kadar uzmanlaşan oğlunun bu sahada yetişmesini sağlamıştır. Kendi dönemine mal edilen ve kuruluş tarihi 1773 olarak gösterilen Mühendis-hâne-i Bahrî-i Hümayun'un açılması 29 Nisan 1775'te halefi I. Abdülhamid zamanında gerçekleşmiştir (Kaçar, IX/54 [1998] s. 7).

III. Mustafa, Prusya'nın Avusturya ve Rusya ile kalkıştığı zorlu mücadelede Osmanlı Devleti'ni yanına çekmek ve resmî ilişkiler kurmak üzere giriştiği faaliyetleri yakından takip etmiştir. Bu devletlere karşı Prusya ile bir ittifak içinde bulunma isteği, ancak Koca Râgıb Paşa'nın takip ettiği tedbirli politika ve onun ileri sürdüğü, böyle bir ittifakı sonuçsuz bırakmaya da yarayacak olan akılcı şartların yerine getirilmemesiyle önlenebilmiştir (Beydilli, s. 33-78). Râgıb Paşa'nın ihtiyatlı yaklaşımına bir savaş için yeterli hazineye mâlik ol-

duğunu söyleyerek karşı çıkması olaylara bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir. Prusya'nın düşmanları ile olan savaşı başarılı bir şekilde bitirmiş olmasına rağmen (15 Şubat 1763) Râgıb Paşa'nın vefatından sonra (7 Nisan 1763) Ahmed Resmî Efendi'yi Berlin'e yollaması ve kralın eski tekliflerinin hâlâ geçerli olup olmadığının tahkiki, verilen "artık çok geç" tarzındaki cevaptan da anlaşılacağı üzere siyaset bakımından da zayıf bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Bu tutumu dikkate alındığında III. Mustafa'nın 1768'de başlayan Rus savaşının açılmasında büyük bir sorumluluk taşıdığı anlaşılır. Savaş taraftar olmakla beraber ricâl ve ulemânın karşı görüşü savunması halinde bunda ısrarcı olmayacağı ise kuvvetle muhtemeldir. Ancak burada da son sözü söyleyecek bir hükümdar olarak belirleyici rolünü iyi oynamamış ve hadiselerin gelişmesini kendi arzusunun tahakkukuna bırakmıştır. Bu anlamda, önce sınır kalelerinin takviye edilmesini ve sefer hazırlıkları görülmeyen savaşa hemen girişilmesini tavsiye eden Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın gerekçelerini dikkate alması icap ederdi. Ciddi hiçbir askerî hazırlık yapılmadan ve altı ay öncesinden ilân edilen savaşın baştan itibaren kötü bir gidiş arzemesi, ordunun ehil olmayan ellere teslimi, Rus donanmasının Akdeniz'e gelmesi ve Çeşme'deki Osmanlı filosunu yakması (6-7 Temmuz 1770), Rus kuvvetlerinin Memleketeyn'i ve Kırım'ı istilâ etmesi (Temmuz 1771), Tuna'yı aşması (Temmuz 1773), yaşanan bozgun ve ağır yenilgiler, askerinin içinde bulunduğu düzensiz haliyle savaşmaktan kaçınması, yağmacılığı ve isyanı bir dizi felâkete yol açmıştır. Memleketeyn'in Rusya'nın işgaline uğramasından tedirginlik duyan Avusturya ile nakdî ödemeler dışında Küçük Eflak'ın bırakılmasını öngören bir ittifak antlaşmasının yapılması ise (23 Rebülevvel 1185 / 6 Temmuz 1771) bu devlete külliyetli para kaptırılmasından, Rusya - Avusturya ve Prusya arasında Lehistan'ın taksimini (1772) kolaylaştırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Savaş esnasında yapılan Fokşan (Ağustos 1772) ve Bükreş (Kasım 1772) görüşmelerinde ortaya çıkan, barışın az kayıplarla yapılması fırsatlarından da istifade edilememiştir. Zira Rusya ele geçirdiği Kırım'ı ilhak etmek istemekte ve bunu barışın vazgeçilmez şartı diye ileri sürmekteydi. Alınacak siyasî kararların belirlenmesinde güçlü bir etkisi olan ulemâ da esasen Rusya'nın öne sürdüğü şartlar dahilinde barış yapılmasına kesinlikle kar-

şı çıkmaktaydı. Kırım'daki müslüman halkın aynı zamanda dinî lideri durumunda olan III. Mustafa'nın halifelik sıfatının Rus temsilcileriyle yapılan görüşmelerde gündeme gelmesi ve devletlerarası siyasette tartışma konusu yapılması önemli bir süreç başlatmıştır. Bu sıfat, önce bağımsız hale getirilecek olan Kırım için 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nda resmen yer alacak olmakla beraber savaş sırasında Ruslar'la yapılan görüşmelerin başarısız kalmasının en önde gelen sebebinin teşkil etmiştir. Vaktiyle Râgıb Paşa'ya, İstanbul'dan Rusçuk'a iki sıra halinde para keseleri dizebilecek kadar maddî yönden bir savaşa hazır olduğunu söyleyen III. Mustafa, Rus seferinin daha ilk yıllarında iç ve dış hazinedeki bütün birikimlerin tükendiğini görüp savaş masraflarını karşılamak için oğlu Selim ile kızı Şah Sultan'dan borç almak zorunda kalmıştır (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 429).

III. Mustafa, savaşın ilk aşamasında Ruslar'ın Hotin'i muhasara etmesi esnasında kazanılan bazı başarılar üzerine (Safer 1183 / Haziran 1769) "gazi" olarak ilân edilmiştir (Vâsıf, I, 326). İleriki yıllarda savaşın kötü gidişi sebebiyle Ayasofya Camii'nde selâmlık sırasında okunan hutbe de bu unvanla anılması (16 Şevval 1184 / 2 Şubat 1771), içlerinde Mevlevîler'in de bulunduğu bazı dervişler tarafından yüksek sesle protesto edilmesine yol açmıştır (*Mehmed Hasib Ruznâmesi*, vr. 6^b; Ahmed Resmî, *Wesentliche Betrachtungen*, s. 29). Cülusunda sadrazam olarak bulunduğu ve görevinde bıraktığı Koca Râgıb Paşa saye-

III. Mustafa'yı tasvir eden yağlı boya tablo (TSM, nr. 17/20)

MUSTAFA III

sinde saltanatının ilk döneminde bir problemle karşılaşmadan hüküm sürmüş olmakla beraber savaşın son yılında içine düşülen sıkıntılı durum sağlığını bozmuş, dengeli bir hayat sürmesine rağmen savaşın kahır erken ölümüne sebep olmuş, geride ağır tahribata uğramış ve felâketli bir barışa mahkûm bir devlet bırakmış olarak 8 Zilkade 1187'de (21 Ocak 1774) vefat etmiştir. Lâleli Camii yanındaki türbede medfundur. Veliâht Abdülhamid'in zafiyetini ifadeyle Selim'in tahta çıkarılmasını vasiyet ettiği söylenir (Cevdet, I, 124; Sarıcaoğlu, s. 3-4).

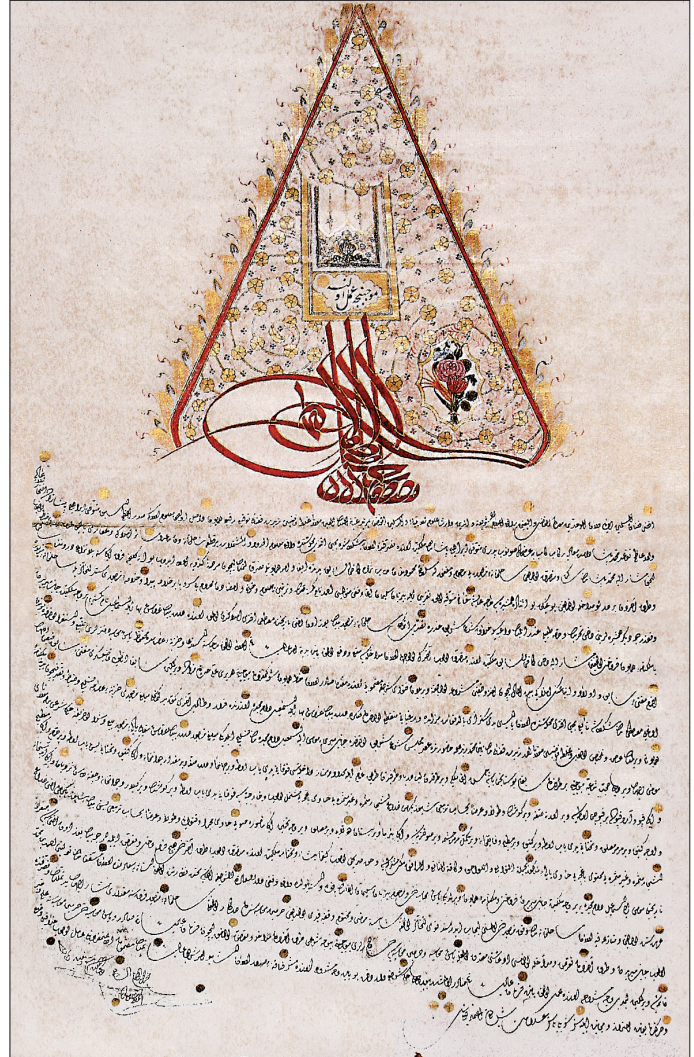
III. Mustafa kaynaklarda meziyetli, sağlam bir değerlendirmeye yeteneği ve temyiz kabiliyeti olan, basiretli, faal ve hükümdarlık vecibelerine eğitim ve yeteneği elverdiği ölçüde samimiyetle sarılan, iyi kalpli, merhametli, hayır sever ve cömert bir kişiliğe sahip olarak gösterilir. Gelenek ve âdetlere bağlı, âdil, düzenli ve tutumludur. Güzel konuşur. İyi bir hattattır. Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi'den, özellikle ta'lik olmak üzere Sadr-ı Rûm Ekşiaşzâde Veli Efendi'den de hat meşketmiştir. Önüne gelen raporları dikkatle okurdu. Küçük ayrıntılara kadar her şeyle ilgilenme eğilimi herhalde işlerin yoğunluğunda boğulma sakıncasını beraberinde getirmiştir. Talihe inanırdı. İlm-i nücûma aşırı derecede düşkün olup eşref saatsiz iş görmezdi (Şem'dânîzâde, II/B, s. 35). İnsanın talihini keşfe çalışır, vezirlerini de yıldızı yüksek olduğuna inandıklarından seçerdi. 1763'te Berlin'e gönderilen Ahmed Resmî Efendi vasıtasıyla Prusya Kralı II. Friedrich'e bu anlamda başvurmuş ve kendisine, üç büyük devlete karşı verdiği savaşta başarılarının arkasında olduğuna inandığı müneccimlerinden göndermesini istemiştir. Prusya kralının, başarılarının kaynağı olarak tarih bilgisiyne donanmış bulunma, eğitilmiş ordu ve dolu bir hazineye sahip olmayı göstermesi, dolayısıyla iyi talihin arkasında sadece ilâhî takdirin değil aynı zamanda insan becerisinin yatmakta olduğunun iması herhalde kendisini memnun etmemiştir (Ahmed Resmî, *Wesentliche Betrachtungen*, s. 15-16). Tarihten ders alacak kadar istifade etmediği de açıktır. Kudüs Prensesi Johanna ile evlenen (9 Kasım 1225) Hohenstufen hânedanından İmparator II. Friedrich'in bir erkek çocuğu olması için zıfâfi astrolojik kehanetlerin işareti ettiği üzere düğünün ertesi gününe ertelemesi gibi oğlu Selim'in cihangir olması için "kıran vakti"nde ana rahmine düşmesini tertipleyecek kadar bu ilmin

müptelâsıdır. Devrin tarihçisi Şem'dânîzâde'nin ifadesiyle "fenn-i nücûmun nühûseti üzerine çökmüştür" (*Mürî't-tevârih*, II/B, s. 116). Şehzadeliği döneminde zehirlenerek öldürülme korkusuyla vücudunun direnişini arttırmak için küçük dozlarda zehir aldığı söylenir. Bu yüzden karakuru, sarı renk suratlı bir görünümü olduğu kaydedilir.

Saltanatı boyunca sekiz sadrazam ve dokuz şeyhülislâm değiştiren III. Mustafa'nın bilinen eşlerinin sayısı altıdır. Bunlardan sadrazamın evinde kalan ve 10 Ramazan 1218'de (24 Aralık 1803) ölen Rifat Kadın ile önceleri saray dışında buluşmaktaydı. Daha sonra dördüncü kadın olarak hareme almıştır (mezar taşı için bk. Laqueur, s. 58-59). I. Mahmud ve III. Osman'ın çocukları olmadığından doğumlar sevinçle karşılanmıştır. Toplam sekiz kız ve iki erkek oğlu (III. Selim, Mehmed) olmuştur. 15 Receb 1172'de (14 Mart 1759) do-

ğan ilk çocuğu Hibetullah ve 27 Cemâziyelevvel 1175'te (24 Aralık 1761) doğan Selim için hânedanda kırk yıldan beri sultan ve şehzade doğmamış olduğundan günlerce süren şenlikler yapılmıştır.

Huzur derslerine büyük önem vermiş ve bu dersleri âdet haline getirterek devletin sonuna kadar yaşamasına yol açmıştır. Sabah namazlarını tebdilen Ayasofya'da kılması alışkanlıkları arasındadır. Tebdil dolaşmayı hükümdarlığın görevlerinden sayardı (Şem'dânîzâde, II/A, s. 35). Rus savaşının baştan itibaren kötü gidişi karşısında askerinin ayaklanarak IV. Mehmed'i tahttan indirmesi (1687) gibi bir hadiseyle karşı karşıya gelebileceğinin tedirginliği içinde harp esnasında tebdilen halk arasında dolaşması, özellikle kamuoyunun düşüncesini ve hissiyatını tesbit etmek üzere daha da bir yoğunluk kazanmıştır (Mustafa Nuri Paşa, IV, 123-124). Geniş imar faaliyetlerinde bulunmakla beraber bu biraz

III. Mustafa tuğralı bir ferman (TİEM, nr. 2232)

da zorunluluktan kaynaklanmıştır. 12 Zilhicce 1179'da (22 Mayıs 1766) meydana gelen, artçı sarsıntıları ağustos ayına kadar devam eden ve büyük bir yıkıma sebep olarak 22.000 keselik muazzam bir masraf açan deprem felâketi karşısında bütün imkânlarını seferber eder. Bu depremde başta Fâtiḥ Camii olmak üzere birçok bina yıkılmıştır. 1245 kese gibi bir masrafla yeniden yaptırdığı Fâtiḥ Camii yanında Eyüp Sultan Camii, Davud Paşa Kasrı, Kapalı Çarşı, surlar, Baruthâne-i Âmire, Saraçhane, yeniçeri odaları, Topخانه, Kızkulesi gibi yıkılan veya hasar gören yerlerin inşa ve tamirinde, dolayısıyla şehrin yeniden imarında büyük bir rol oynadığı muhakkaktır. III. Mustafa ayrıca şehrin iâşesi için 100.000'er kilelik üç ambar yaptırmış, Kâğıthane'de Lağımclar için yer tahsis etmiş, halkın muhalefeti sebebiyle sonuçsuz kalmış olmakla beraber Sakarya nehrini Sapanca gölüne, Sapanca gölünü İznik körfezine bağlamak üzere kanal projesi üzerinde çalışmış, Süveyş berzahının açılması niyetini taşımıştır. Tamir ettirdiği camiler yanında yenilerini de yaptırmıştır; ancak bunların özellikle büyük olanları kendi adıyla anılmaz: Lâleli Külliyesi (1760-1764), ölen annesi ve büyük kardeşi Süleyman'ın ruhları için bina ettirmiş olduğu (Şem'dânîzâde, II/A, s. 39), Mihrîşah diye anılan Üsküdar'daki Ayazma Camii (1758-1761), Kadıköy'de (1761, kendi adıyla anılır) ve Paşabahçe'deki birer küçük cami (1763) bunlardandır. Zeynep Sultan Camii'ni de tamamlatmıştır (1769). Topخانه yangınında yanan Kâdirî Tekkesi ve Galata Mevlevîhânesi'ni yeniden inşa ettirmiştir (1765). Ayrıca depremden hasar gören Atık Bend'i onartmış ve yeni bir bend inşasıyla (Bend-i Cedîd) şehre gelen suyun miktarını arttırmıştır (1766).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Kesbî, *İbretnümâ-yı Devlet* (haz. Ahmet Öğreten), Ankara 2002, tür.yer.; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevâriḥ* (Aktepe), II/A-B, tür.yer.; *Mehmed Hasib Rûznâmesi* (haz. Süleyman Göksoy, yüksek lisans tezi, 1993), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, vr. 6°; Ahmed Resmî, *Hulâsatü'l-i'tibâr*, İstanbul 1286, tür.yer.; a.e.: *Wesentliche Betrachtungen oder Geschichte des Krieges zwischen den Osmanen und Russen in den Jahren 1768 bis 1774* (trc. H. F. von Diez), Halle-Berlin 1813, tür.yer.; *Enveri Sâdullah Efendi ve Tarihi'nin 1. Cildinin Metin ve Tahlihi* (haz. Muharrem Saffet Çalışkan, doktora tezi, 2000), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, tür.yer.; Vâsîf, *Târiḥ*, I-II, tür.yer.; III. *Mustafa Rûznâmesi (1757-1763)*, TSMK, nr. E. 12358; a.e. (haz. Yunus İrmak, yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar* (trc. Mehmet R. Uzmen), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 62-

69, 92-94, 242-243, 252, 275-277, 296-299, 306-309; Zinkeisen, *Geschichte*, V, 888-960; Hammer, *GOR*, IV, 506-650; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-uvkûât* (nşr. Mehmed Gâlib Bey), İstanbul 1327, III, 43-54; IV, 123-124; Cevdet, *Târiḥ*, I, 78-124; N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Gotha 1913, IV, 472-512; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 341 vd. 429; a. mlf., "Sultan III. Mustafa'nın Hüzn Veren Borç Senedi", *TTK Belleten*, XXII/88 (1958), s. 595-597; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1971, V, 2552; Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul 1985, tür.yer.; Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1994, s. 223; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2000, s. 190, 197, 219; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 3-4; H. P. Laqueur, "İstanbul'da İki 'İmparatoriçe' Mezan", a.e., XXIV/143 (1995), s. 58-59; Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Mühendishanenin Kuruluşu", *Toplumsal Tarih*, IX/54, İstanbul 1998, s. 4-11; Bekir Sıtkı Baykal, "Mustafa III.", *İA*, VIII, 700-708; J. H. Kramers, "Muştafa III", *EP* (İng.), VII, 708-709.

KEMAL BEYDİLLİ

MUSTAFA IV

(مصطفى)

(ö. 1223/1808)

Osmanlı padişahı
(1807-1808).

26 Şâban 1193'te (8 Eylül 1779) doğdu. Babası I. Abdülhamid, annesi Ayşe Sineperver Sultan'dır. Şehzadelik yıllarında sarayda klasik eğitimle yetiştirildi. Kardeşi Mahmud ile beraber babasının şehirde yaptığı teftiş gezilerine katıldı ve saray dışındaki dünyayı tanımaya çalıştı. Babasının vefatıyla tahta geçen amcası III. Mustafa'nın oğlu III. Selim'in çocuksuz olmasından dolayı ondan şefkat gördü ve rahat bir şehzadelik hayatı sürdü.

III. Selim tarafından girilen düzenlemelerin ve özellikle askerî sahada yapılan yeniliklerin yeniçeri ve ulemâ muhalefetiyle sonuçsuz kalması ve tertiplenen bir ayaklanma (Kabakçı Mustafa isyanı) neticesinde Selim'in Nizâm-ı Cedîd'e son vermiş olarak tahttan indirilmesiyle padişah oldu (21 Rebülevvel 1222 / 29 Mayıs 1807). İsyanın ardından kaymakam Köse Müsâ Paşa, Şeyhülislâm Topal Atâullah Mehmed Efendi, kazaskerler ve önde gelen ulemâdan Ayıntâbi Mehmed Münib Efendi ile Kabakçı Mustafa başta olmak üzere bütün ocak yöneticilerinin iştirakinde yapılan bir toplantıda kendilerinden isyan sebebiyle hesap sorulmayacağına dair bir "hüccet-i şer'iyeye" düzenlendi ve karşılığında bundan böy-

le yeniçerilerin devlet işlerine karışmaya çağına ve emirlere riayet edeceklerine dair onlardan taahhüt alındı (31 Mayıs 1807). IV. Mustafa bu hücceti tasdik etti ve isyancıardan hesap sorulmayacağına dair yeminle teminat verdi (Beydilli, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 4 [2001], s. 33-48). Ancak çok geçmeden bunun hiçbir faydasının olmadığı görüldü ve saltanat değişikliğini gerçekleştirenlerin devlet işlerine karışmaları ve istediklerini zorla yaptırılmalarının önü alınamadı. Böylece IV. Mustafa'nın saltanatı, kısa zamanda Selim'in tahttan indirilmesine pişmanlık duyulmasına yol açacak kadar büyük bir kargaşa, asayişsizlik, devlet yapısındaki çözümlenme ve nihayet reform ve karşıtları arasındaki amansız mücadeleler içinde geçti.

O sırada 1806'da başlayan Rus savaşı devam etmekte, savaş sebebiyle sadrazam İbrâhim Hilmi Paşa orduyla beraber cepheye bulunmaktaydı. İstanbul'daki olaylar buraya da sirayet ederek ihtilâle sebebiyet vermiş, yeniçeriler isyan etmiş, sadrazam kovalanmış, ordu erkânı kaçmış, bu işleri düzenleyen yeniçeri ağası Pehlivan Ağa kendi yoldaşları tarafından öldürülmüş, sadârete Çelebi Mustafa Paşa getirilmiş, ancak düzen sağlanamamıştı. Or-

IV. Mustafa'yı bayram tahtında otururken tasvir eden yağlı boya tablo (TSM, nr. 17/63)

